

Станко Трифуновић

СЛОВЕНСКА НАСЕЉА V-VIII ВЕКА У БАЧКОЈ И БАНАТУ

Археолошка истраживања раносредњевековних словенских насеља у Бачкој и Банату су у почетној фази, а до сада их је истраживано седам из периода V до раног VII века. Насеља на локалитетима *Циганска кичма* од Апатина и *Баћан* и *Ритска долина* код Колута груписана су у Подунављу, док су насеља на локалитетима *Стуб 76* код Хоргоша, *ПД Побега* код Гунароша, *Подбара* код Турије и *Вишњевача* код Падеја, лоцирана у Потисју. Географски, овај део југоисточне Паноније улази у међупростор Мурсијанско блато — Дњестар, на коме по Јордану живе Словени.¹ Топографске особине позиција на којима су ова насеља, сасвим одговарају описима словенских насеља код савремених византијских писаца, као што су Прокопије,² Теофилакт Симоката³ и Псеудо Маврикије.⁴ То су по правилу благе падине према водотоковима, као и лесне и песковите греде унутар пространог ритског појаса, које су бар повремено постајале острва.

ХОРГОШ — "Стуб 76"

Локалитет се налази у атару Хоргоша, северозападно од насеља, удаљен око 1 км од југословенско-мађарске границе, на обали пресахлог водотока који је истицао из језерца Мадараш са мађарске стране. Археолошка ископавања се са прекидима воде од 1988. године, а до сада је истражено око 1000 м². Стратиграфска слика састоји се од три културна слоја и укопа. У најстаријем слоју, до сада су забележене две полуукопане куће, дубине 0,40 до 0,60 м, правоугаоне основе. Једна је имала димензије 4x2,30 м, на ужим паралелним странама по један стуб, и није имала огњиште. Кров ове куће је вероватно био на две воде. Друга кућа је била димензије 2,30x1,80 м, са траговима коља малог пресека на јужној ивици укопа. Кућа је у северозападном углу имала овално ватриште у нивоу почетка укопа полузеमुнице, тако да се може претпоставити да је имала и додатну надземну површину.

Из друге фазе до сада је истражено пет кућа које су релативно уједначених основа. Такође су полузеमुнице, укопане 0,70 до 1 м, димензија око 2,40x2,40 м. У једном случају укоп је нешто мањи, 2x1,80 м, а са западне стране је вероватно постојала нека врста заклона лучне основе. У другом случају кућа је имала две просторије, тако што је основном облику придодата још једна просторија димензија 2,40x1 м. Само у два случаја уочено је овално огњиште, једном унутар самог укопа, уз ивицу куће, а на другом објекту ван укопа, уз сами угао просторије. У најмлађем слоју, до сада су истражене две куће, од којих је једна полузеमुница, а друга надземна. Полузеमुница је била димензија 3,5x3 м, укопана око 0,70 м, са банком за дрвени под. Надземна кућа је била димензија приближно 5x4 м, а налазила се на самој површини савременог тла. Кућа се манифестовала већом количином уломака грнчарије и лепа, као и нешто другачијом бојом земље од околине. Ватришта нису уочена, а за надземну кућу се може претпоставити да је била брвнара, с обзиром да нису констатовани укопи од стубова.

Поред стамбених објеката до сада су израживана три објекта која нису имала стамбени карактер. Један од њих је правоугаоне основе, чије је зидове носило преко педесет стубова.

Стубови су били квадратног или овалног пресека, дебљине 40 до 60 цм. Унутрашње димензије објекта биле су 5x4 м. Други, правоугаони објекат, такође је био надземни, исте оријентације као кула, а састојао се од две просторије. Дужина објекта је била 10 м а ширина 3,5 м. Трећи објекат је истражен само делимично. Био је кружне основе, пречника око 10 м и полуукопан. На дну укопа се уочавао ровић ширине 25 до 30 цм. На југоисточном делу локалитета истражен је део рова широког 70 до 80 цм, у дужини око 20 м, који је можда траг одбране насеља.⁵

ГУНАРОШ — "Пољопривредно добро Победа"

Локалитет се налази у атару села Гунарош, у близини Аде. Сондажним ископавањима истражена је једна полуземуница димензија 2,50x1,80 м, укопана око 0,80 м. У једном углу сачувани су остаји земљане калотасте пећи.

КОЛУТ — "Баћан"

Положај налазишта је североисточно од Колута, близу границе Југославије и Мађарске, на старој обали речице Плазовић. Локалитет је једнослојан у периоду средњег века, а сондажним ископавањем 1994. године истражена је једна земуница. Објекат је имао две просторије, укопане 1,80 м. Биле су димензија 2,80x2,60 м и 3x1,40 м. У већој просторији уочени су трагови огњишта на дну укопа.

КОЛУТ — "Ритска долина"

Овај археолошки локалитет налази се на обали широког ритског појаса уз Дунав, на 3 до 4 км од југословенско-мађарске границе. Једна од две куће истражене 1994. године, сондажним археолошким ископавањима, била је правоугаона, надземна, димензија 6,40x4 м а налазила се скоро на самој садашњој површини тла. Судаћи према већој количини лепа са отисцима пружа, а без трагова стубова, кућа је била грађена као дашчара. То потврђују и налази гвоздених клинова и кланфи. Објекат је имао два огњишта, једно унутар куће, а друго уз јужни зид, са спољне стране.

АПАТИН — "Циганска кичма"

Археолошки локалитет налази се у атару Апатина, на потезу званом "Циганска кичма", на обали сада пресахлог водотока. Сондажним археолошким истраживањима откривена је једна полуземуница правоугаоне основе, димензија 2,5x2 м. У једном од углова налазила се земљана калотаста пећ, потковичасте основе, која је само отвором улазила у габарит укопа.

ТУРИЈА — "Подбара"

Локалитет се налази у атару Турије код Србобрана, на греди у ритском појасу званом Подбара. Сондажним археолошким ископавањима откривена је једна полуземуница, укопана 1 м, димензија 3,70x3,20 м. На дну укопа уочене су јаме од два дрвена стуба. У објекту није било трагова огњишта или пећи.

ПАДЕЈ — "Вишњевача"

Налазиште Вишњевача смештено је у атару села Падеја, на греди у ритском појасу око ушћа реке Златице у Тису. На овом вишеслојном локалитету до сада је сондажним истраживањима у слоју VI-VII века откривена једна земуница, као и део површинског копа лесног земљишта. Земуница је била грађена од две међусобно спојене просторије димензија 5,80x2,50 м и 2,50x2,50 м. На мању просторију надовезивао се крушколики трап кружне основе, пречника 1,80 м. Све просторије су биле укопане 2 м а већа просторија је била на два нивоа, од којих је плиће укопан био на 1 м.

Уопште узевши, сама станишта су углавном укопана од 0,70 до 1,90 м, а ређе се јављају и надземне куће. Укопане куће су углавном правоугаоне и квадратне основе, димензија од 2,20x1,80 м до 7,50x2,40 м. Обично имају једну просторију осим у ређим случајевима, где је сигурно постојање две стамбене просторије. У ретким случајевима забележено је постојање по једног стуба на два паралелним странама, што омогућава идеалну реконструкцију куће са кровом на две воде. Надземне куће су правоугаоне, већих димензија него укопане, а могуће је да су имале по две просторије. Спремање хране ван саме куће, као и коришћење неких кућа само током топлог периода године, објашњава постојање објеката без пећи и огњишта. Као грејни објекти у употреби су овална ватришта, пречника око 0,70 м и земљане калотасте пећи пречника око 1 м, који се могу налазити у углу или уз један од зидова куће. Нека станишта су у свом саставу имала трап као економску просторију. Каткада се у кућама држао велики делимично укопан лонац, који је могао служити за чување мање кварљивих намирница. Трапови се некада налазе у непосредној близини куће.

Организација насеља, због малих ископаних површина, за сада се може делимично сагледати само у Хоргошу. Ту је у једној од фаза, вероватно средњој, потврђено постојање јасно одвојеног стамбеног и дела насеља у коме се можда одвијала нека врста друштвеног живота. У том делу истражена је једна *правоугаона кула* и *део објекта кружне основе, за сада нејасне намене*. Око куле и кружног објекта постојао је релативно велики празан простор до стамбеног дела, кога су чиниле куће у низу, оријентисане као кула, а све заједно прати топографску логику самог терена.

Грнчарија у Хоргошу такође је издвојена по слојевима као и објекти о којима је било речи. Уочљиво је да се скоро сви облици грнчарије, рађени како гњетањем, тако и на брзом и на спором витлу, протежу у све три фазе хоргошког насеља. Однос гњетања грнчарије према оној рађеној на витлу је 99:1 изражено у процентима. Посуде рађене гњетањем у фактури обично имају дробљену грнчарију, остатке органских материја, као и мању или већу количину песка. На посудама су чести трагови прстију, настали приликом њиховог обликовања. Понекада је на вршницима и великим дубоким зделама уочљив отисак тканине са унутарње стране. Вероватно је реч о тканини којом је свеже моделована посуда одвајана од подлоге на којој је прављена. Међу грнчаријом рађеном гњетањем може се направити подела на ону која је служила за припремање хране печењем као и ону у којој се храна кувала. У првој групи, од облика налазе се равне кружне плоче, дискови, мале препуље, односно таве, вршници и топке. За сада сви побројани облици познати су у другој фази овог насеља, док су у најстаријем слоју до сада проналажене само топке, а у најмлађем само вршници. Другу групу, посуде у којима је храна кувана, чине шерпе и лонци. Шерпе су биле посуде пречника 0,25 до 0,30 м, вертикалних или закошених зидова, дубоке 0,12

до 0,15 м. Обично на врло танком дну имају отисак плеве или зрневља житарица. Појављују се у све три фазе хоргошког насеља. Лонци из Хоргоша су се правили у три основне варијанте. То су лонци без врата, равно засеченог обода, лонци са кратким вратом, као и они са другим вратом и ободом. Између последња два постоје и прелазни облици. Сви облици, осим лонаца без врата којих нема у последњој фази, за сада се појављују у сва три слоја у Хоргошу. Посебну појаву међу лонцима рађеним гњетањем, у другој и трећој фази, чине посуде које својим обликом подражавају касноантичке облике лонаца рађених на брзом и спором витлу.

Међу посудама рађеним гњетањем налазе се и зделе, са два основна типа. Једне су врло великог пречника и дебелих зидова, док су друге знатно мање и тањих зидова. За сада се први тип појављује само у другом слоју, док је други тип присутан у другом и трећем слоју.

Међу посуђем рађеним на спором витлу присутни су само лонци. Иако су налажени само у ситним уломцима, може се закључити да су средњих димензија, једноставног, јајоликог облика. Они у фактури најчешће имају песак, а по некада и трагове органских материја. Украшени су чешљем, урезивањем валовитих и водоравних линија. Има их у сва три слоја у Хоргошу.

О посуђа рађених на брзом витлу појављују се кухињски лонци, лончићи и крчази. Постоје три врсте грнчарије оваквог начина израде. Једна врста су посуде жуте до црвене боје печења, које су последњи производи римског лончарства са простора јужно од Дунава. Друга врста су посуде локалне израде које се најчешће украшавају глачањем а сиве су боје. Оне су остатак лончарства касноантичког доба у Банату и Бачкој. Трећу групу чине посуде које у фактури имају ситног пљунка и по мало органских материја, а представљају нову производњу на простору јужно од Дунава.

Грнчарију са овог налазишта Ћ. Јанковић датовао је у позни V — рани VI век.⁶ Неспорно је да ова грнчарија припада времену после Хуна, јер се по карактеристикама драстично разликује од грнчарске производње позног IV — раног V века. Ипак, додирних тачака има, *што је доказ да са Хунима у Панонији није нестало сво становништво* (нагласио уредник). Пример су лонци рађени гњетањем са кратким вратом, као и лонци рађени на спором витлу украшени чешљем. Најуверљивије аналогije пружају лонци без врата и кружне плоче — дискови, које се у Подњепровљу појављују још у Кијевској и Черњаховској култури, а трају и у Пењковској и Колочинској, што значи од друге половине III до друге половине VI века.⁷ Оне се јављају у већем броју насеља. Као пример могу се навести насеља Ројиште, близу Чернигова, које се датирају у другу половину IV — прву половину V века, и Хитци, на левој обали средњег тока Дњепра датовано у другу половину V века, а њима треба додати насеља Обухов, Будиште, Колочин, Зајаре. Поред дискова, на овим насељима присутни су и лонци са равно засеченим ободом, без врата, којих има и на насељу у Хоргошу.⁸ Таква врста лонаца јавља се и у Черњаховској култури, а као један од примера може се навести насеље Островов на средњем Дњестру.⁹ Поред ових примера, у насељу Ројиште, налазе се примерци грнчарије рађене на брзом витлу, која донекле одговара овој у Хоргошу.¹⁰ Лонцима са ободом без врата, аналогije се могу наћи и у градишту Колочин I, где су датовани у позни V — рани VI век.¹¹ На балканском простору таквих примера има у Машићима, где насеље није поуздано датовано.¹²

Лонце без врата, као и оне са кратким вратом налазимо и међу керамиком прашког типа у насељима Бурдеј, Коровија II, Кодин и Гореча II.¹³

У насељу Вашарошнамењи-Гергељигорња у Мађарској дубоке зделе и лонци кратког врата, слични су онима из Хоргоша, датовани су у V—VI век.¹⁴

Насеља са грнчаријом сличној хоргошкој истражена су у Словачкој и Моравској. Као примери могу се навести насеља Нитрански град — Високи брег и Силадије I, IV, као и гробље спаљених покојника Потворице у југозападној Словачкој, где су лонци без врата и са кратким вратом датовани у другу половину V и VI век.¹⁵ У Нитри на Миковом Двору најстарији слој вишеслојног насеља датован је у V — прву половину VI века. У објектима тога слоја насеља пронађени су лонци кратког врата и без врата, рађени гњетањем, који одговарају хоргошким.¹⁶ У Острошкој Новој Вси, у вишеслојном насељу, најстарији објекти су датовани до прве половине VI века, а у њима постоје лонци кратког врата, слични онима из Хоргоша.¹⁷

Насеље у Гунарошу за сада је познато само преко једне куће а грнчарија сасвим одговара оној из Хоргоша. Међу гњетаном грнчаријом налазе се кружне плоче, шерпе, лонци кратког и дугог врата, као и велике и мале зделе. За сада са овог локалитета није позната грнчарија рађена на витлу. Ово насеље би по особинама грнчарије могло да се релативно хронолошки определи између прве и друге фазе хоргошког насеља, што значи у другу половину V века. Аналогије за грнчарију су потпуно исте као и за насеље у Хоргошу.

Насеље *Баћан* код Колута има скоро идентичан репертоар посуђа као и претходна два насеља. Међу гњетаном грнчаријом појављују се дискови вршници, лонци у све три варијанте, као и обе варијанте здела. Од грнчарије на спором витлу познат је само један уломак лонца, док има нешто више уломака лонаца рађених на брзом витлу. Поред већ изнетих аналогија за облике који се појављују и на претходна два насеља, треба рећи да се аналогије за дискове са сва три локалитета могу потражити и у Румунији, на насељима типа "Ipotesti-Ciurei-Cîndesti из VI века. Један од примера је насеље у Букурешту, у Улици војника Гивана.¹⁸ Аналогије за лонце са ободом без врата могу се наћи у насељу *Dulceanca I*¹⁹ а за грнчарију на брзом витлу у насељу *Dulceanca II*.²⁰

Насеља *Ритска долина* код Колута по избору грнчарије у надземној кући изгледа знатно другачије него претходно наведена насеља, иако се неке појаве уочавају и даље. Међу грнчаријом рађеном гњетањем искључиво су присутни лонци дугог врата, док су дискови и мале зделе заступљени само са по једним уломком. Посуђа рађеног на спором витлу нема, а упадљиво је већа заступљеност посуђа (лонаца, здела и крчага) рађеног на брзом витлу. Ова врста посуда је рађена од глине која у свом саставу има по мало органских материја и шљунка.

За сада, највише аналогија се може пронаћи у Румунији, у области Букурешта, на насељима типа *Ipotesti-Ciurel-Cîndesti*. Лонцима са врло дугим ободом најсличнији су они из насеља Улица војника Гивана у Букурешту,²¹ Ђурел²² и *Dulceanca II*.²³ Таквих лонаца има и у насељу Дунајварош у Мађарској, које је датовано у VII век.²⁴ На простору јужно од Саве и Дунава сличних посуда има на словенском насељу у Мушићима.²⁵ Посуде на брзом витлу, сличне овима из Ритске долине, могу се наћи такође у насељима Ђурел,²⁶ Улица војника Гивана²⁷ и *Dulceanca II*.²⁸ Такође их има у насељу у Дунајвароши.²⁹ Према изнетим аналогијама, насеље Ритска долина могло би се оквирно датовати у средину VI века.

Кућа истражена на локалитету *Циганска кичма* код Апатица поред грнчарије рађене гњетањем има лонџе са кратким и дугим ободом. Као и код претходних насеља ова врста грнчарије је врло ретко украшавања и то скоро искључиво утиснутим јамицама по ободу. У овој целини изузетак чине велики лонаџ украшен вишеструком дубоко урезаном валовницом, као и лончић украшен једноструком плитко утиснутом валовницом. У овој кући постоји знатан проценат грнчарије рађене на брзом витлу, углавном сиве боје. Део те грнчарије по својим особинама одговара грнчарији из Ритске долине, док је други део нова појава на овом простору. Пре свега су то биконичне зделе, за које се као пример могу навести сличне зделе са простора Доње Аустрије и Јужне Моравске, где се датују најчешће у VI век.³⁰

Кућа ископана у *Турији* садржала је врло мало уломака посуда, тако да се за сада може издвојити само облик лонџа рађеног гњетањем, са дугим вратом, који је украшен утискивањем јамица по ободу. По својим особинама овакви лонџи везују се за налазиште Вишњевача у Падеју, па се може претпоставити да се и насеље у Турији датује у крај VI — почетак VII века.

У насељу *Вишњевача* код Падеја међу грнчаријом рађеном гњетањем појављују се неки облици који су познати у насељима у Хоргошу, Гунарошу и Баћину. То су пре свега вршници и лонџи без врата, као и дубоке зделе, а ретко се појављују и црепуље таве. Поред ових облика и на овом насељу је присутан облик лонџа са дугачким вратом, а као нова појава су плитке зделе различитих профилација. Од грнчарије рађене на брзом витлу познати су лонџи и крчизи, фактуре и облика сличних онима из Ритске долине.

Аналогије за грнчарију рађену гњетањем наведене су већ једним делом у насељима VI — VII века у околини Букурешта. Томе треба додати везу са црепуљама којих у овим насељима има у већем броју. Насеље Улица војника Гивана, који се датује у рани VII век, има примерке црепуља које одговарају примерку из Вишњеваче.³¹ Лонџи са дугачким вратом и украсом јамицама по ободу налазе се у насељу Дунајварош, и тамо су датовани у VII век.³² Лонџи са урезивањем усправних црта у поље између водоравних уреза, у врло сличном облику пронађени су у Аргосу и датовани у 585. годину.³³ Идентичан украс појављује се на лонџима из словенског насеља у Ходбинама код Мостара.³⁴ Као примере оваквог украшавања на словенским насељима у Панонији можемо навести насеља у Нитри на Миковом двору³⁵ и Острошкој новој Вси,³⁶ где наилазимо и на црепуље, лонџе без врата сличне онима из Вишњеваче. Најближи пример посуда украшаваних усправним урезивањем, из овог времена, су посуде у словенском насељу *Јазбине* у Батковићима код Бијељине.³⁷

Аналогије за посуде рађене на брзом витлу могу се наћи на насељима Турел и Улица војника Гивана, где су датоване у VI-VII век,³⁸ као и Дулћанка, где су датоване у VI век.³⁹ Узимајући све изнето у обзир може се закључити да је насеље Вишњевача млађе од Ритске долине и да се оквирно може одредити у крај VI — почетак VII века.

Свеукупно посматрано грнчарија рађена гњетањем је најзаступљенија а упоредо са њом, у зависности од периода и насеља о коме је реч, користи се и посуђе рађено на брзом или спором витлу. Упадљиво мала заступљеност стоног посуђа, поготово на налазиштима где је грнчарија на брзом витлу реткост, говори да је посуђе од дрвета било у већој употреби. Међу грнчаријом рађеном гњетањем најбројнији су лонџи. Два основна типа, са кратким и дугачким вратом, провлаче се током целог овог периода, док се тип лонџа без врата појављује само до раног VI

века. На локалитетима у Хоргошу и Гунарошу, у V веку, уочен је особен тип посуде која би се могла назвати шерпом. Кружне и овалне плоче појављују се на локалитетима у Хоргошу, Гунарошу и Колуту (Баћан), до почетка VI века, а на локалитету Ритска долина код Колута средином VI века су недовољно потврђена појава. Вршници и грубе дубоке зделе присутне су на свим насељима осим у Ритској долини и Апатину. Ова група грнчарије пече се на отвореном огњишту, а једна од главних особина је додавање разних примеса у глину, најчешће дробљене грнчарије и органских материја (плева, слама, зрневље), а ређе песак, шљунак и калцит. Ова грнчарија се врло ретко украшава, а најчешћи мотив су јамице изведене утискивањем по ободу.

Лонци без врата, као и кружне плоче своје порекло имају у области Подњепровља и Подњестровља у позној Кијевској и Черњаховској култури, док су у Пењковској и Колочинској савремена појава са нашим налазима. Лонце са кратким и дугим вратом можемо пронаћи у локалном грнчарству касноантичког доба, иако се лонци дугог врата, као и претходни облици налазе у већ споменутим културама, као и у насељима типа *Ipotesti-Ciurel-Cîdesti*. Вршници, грубе дубоке зделе и шерпе су нова појава у Бачкој и Банату и нема их на простору источне Европе. Своје порекло можда воде од касноантичко-рановизантијског периода са простора јужно од Дунава, што поткрепљују и ретки налази лонаца касноантичког облика, рађених гњетањем.

Међу посудама рађеним на спором витлу скоро искључиво је реч о лонцима. Овакви лонци јављају се изузетно ретко и то до почетка VI века, на локалитетима у Хоргошу и Баћану. Украшени су урезивањем чешљем, а своје узоре имају у лонцима IV века са простора Баната и Бачке.

Грнчарија рађена на брзом витлу је врло ретка појава до половине VI века. У насељима Апатин и Ритска долина из средине VI века њен проценат је знатно већи у односу на претходни период, да би се у насељима код Падеја и Турије знатно смањио крајем VI и почетком VII века. У Хоргошу, током V века грнчарија на брзом витлу је углавном рађена од добро пречишћене глине, жуте до црвене боје печења. Међу овом грнчаријом има и примера посуда сликаних линијама мрке боје на светлој подлози. Ово посуђе није локалне израде већ вероватно потиче из неке од радионица са подручја Царства. Уз ову, налази се изузетно ретко сива глачана грнчарија, која потиче из неке од последњих касноантичких радионица Бачке и Баната. У најмлађој фази насеља у Хоргошу појављују се још ређе лонци јајолико-лоптастог облика, који у фактури могу имати мало шљунка или органских материја. Та врста лонаца чешће се појављује од раног VI века а присутна је до почетка VII века. Овакви лонци за сада најближе аналогије имају у насељима типа *Ipotesti-Ciurel-Cîdesti*. На овој страни могу се наћи и бокали-крчази украшени урезивањем водоравних и валовитих линија чешљем. Биконичне зделе са високим или ниским горњим конусом, украшене глачањем, сиве боје, порекло можда воде из неке од радионица северозападне Паноније, које су до средине VI века производиле овакву робу. Дубока конична здела као и крчаг сиве боје по облику се могу препознати међу грнчаријом IV века са простора Баната и Бачке. Посебну појаву ове групе чине лонац зрнасте оштре површине који у фактури има крупнија зрна песка. Оваква појава у Падеју крајем VI и почетком VII века за сада нема аналогија.

Основу привреде становника ових насеља чинили су земљорадња и сточарство. Обе привредне гране могу се потврдити археолошким налазима. Често се на уломцима посуда наилази на отиске житарија. Већ на први поглед јасно је да се ради о просу и о шпеници, иако није искључено да има и других врста, што ће бити јасно тек по обављеној анализи. На неким

уломцима посуда случајно је у свежу глину отиснута тканина. По ткању може се закључити да је коришћен лан. За сада таквих примера има у Хоргошу у V веку и у Падеју крајем VI века. Скоро у свим насељима пронађени су делови камених жрвњева и брусева. Већ је речено да се у самим стаништима и око њих налазе трапови. Бројни налази кости домаћих животиња потврђују бављење сточарством. У исхрани је највећим делом коришћена овца (око 50%) а за њом говече (око 30%). Свиња заузима врло мали удео у исхрани ове популације (10%), живина и дивљач су присутни у још мањем проценту, док се за рибу не би могао одредити проценат, с обзиром на лошу очуваност рибљих костију, што се делимично односи и на живину и птице. Гајење овце потврђују и налази пршљенака за вретено као и отисци вунене тканине на уломцима посуда.

С обзиром на положај самих насеља уз воду, као и налазе рибљих костију и тега за рибарску мрежу, извесно је бављење риболовом као привредном граном која је допуњавала сточарство.

У насељу код Падеја постоје докази да се становништво бавило металургијом гвожђа. То су бројни налази гвоздене згуре а сировина је можда добијена на лицу места, о чему сведочи површински коп леса, или је трговином допремана са других простора.

О трговини за сада сведоче једино налази грнчарије страног порекла, пре свега из неких од византијских радионица, као и изузетно ретки уломци стаклених посуда. За узврат, Словени су РOMEјима могли продавати жито, стоку, восак, мед, кожу и слично.⁴⁰

Све заједно говори да је реч о сложеној привреди становништва које је морало имати трајна насеља, традицију и развијене везе са околним просторима.

Становништво насеља V до VII века једним делом своје порекло вуче из југоисточне Паноније касноантичког доба. Позиције насеља су исте, увек поред вода, што је општа карактеристика везана за Словене. О томе као и о типично словенској сналажљивости на води поред већ поменутих писаца говоре Ретор Приск⁴¹ и Менандар.⁴²

Као и у архитектури IV века у Бачкој и Банату, тако и у овом периоду постоје два основна типа станишта, полуукопане односно укопане куће и надземне куће, брвнаре и дапчаре. Привреда оба периода је идентична. Упадљиво је да су проценти животињских костију по врстама сасвим исти у насељима IV века и насељима V до VII века, што говори о истом типу сточарења. Ову линију потврђује и мања количина грнчарије која води порекло од грнчарије IV века са простора Бачке и Баната.

Другим делом становништво V до VII века у Бачкој и Банату потиче са других простора. Налази грнчарије пре свега указују на подручје међуречја Дњестар-Дњепар и леве обале средњег тока Дњепра, односно ареал Черњаховске и Кијевске културе у IV-V веку, а Пењковске и Колочинске културе у VI веку. Са тог истог простора Словени су у Панонију сигурно долазили у време инвазије Хуна и Авара, иако се миграције могу претпоставити и у мирном међупериоду друге половине V и прве половине VI века.

Последњу сеобу Словена из овог периода потврђује и распоред словенских фибула са маском, које се групишу на Дњепру, између Висле и Њемена као и у Панонији на Балкану. Други простор са кога би могли потицати становници неких од насеља, пре свега Ритска долина, јесте подручје насеља типа Ipotesti-Ciurel-Cîdesti у југоисточној Румунији, са кога су Словени

могли доћи у време провале Авара у Панонију или евентуално у време аварског похода на Словене у Влашкој 579. године.⁴³ Није искључено да становници насеља у Апатину потичу са северозападних обода Панонске низије, с обзиром да је могуће порекло дела грнчарије рађене на брзом витлу управо из радионица са простора Доње Аустрије и јужне Моравске.

Како је познато из историјских извора, Словени су се од VI века постепено насељавали на Балкан. Да је то насељавање, између осталог, вршено из Паноније, потврђује насеље *Река* у Винчи код Београда где је пронађена грнчарија сличан оној из Апатина, као и налази грнчарије украшене усправним урезивањем са локалитета у Аргосу, и околине Мостара којој одговара слична грнчарија пронађена у Падеју, али и у насељима у Нитри на Миковом двору и у Острошкој Новој Вси.

Историјски гледано, најстарија насеља из овог низа настала су у време Хуна или непосредно после њихове власти. То су насеља у Хоргошу и Гунарошу која су основали највероватније Словени придошли са Хунима можда у заједници са локалним становништвом које није избегло или побијено од Хуна. Насеље у Баћану је само продужетак ових насеља, али из периода када већ не постоји хунска власт на овим просторима, крајем V или почетком VI века. Насеље код Апатина припада вероватно периоду пре власти Авара у Панонији, док насеље Ритска долина може бити или из истог времена, или из времена доласка Авара о чему се за сада не располаже са довољно археолошких чињеница, а писани извори су оскудни. Насеља код Падеја и Турије припадају периоду Првог аварског Каганата и трају најдуже до опсаде Цариграда 626. године.

НАПОМЕНЕ

1. Jordanes, *Getica* 258, Извори за Българската история II, Софија 1958, 355.
2. Procopius, *Bellum Gothicum*, III 14, Византијски извори за историју народа Југославије I, Београд 1955, 27-28, 30.
3. Theophilactos Simocates, *Historia*, VIII 3, Византијски извори I, 123 -124.
4. Pseudo-Mauricius, *Strategicon*, XII 5, Византијски извори I, 132, 139.
5. У културном слоју пронађено је неколико уломака људских костију са грнчаријом и животињским костима. С обзиром да на релативно великој ископаној површини није пронађен ни траг било каквог гроба, могуће је да људске кости указују на битку која је вођена у самом насељу, што ојачава индикације о одбрамбеном карактеру претпостављеног дрвеног зида, чији је траг у виду рова ископан.
6. Ћ. Јанковић, "Нова страница историје Словена", Про меморија 7, Суботица 1989; М. и Ћ. Јанковић, *Словени у југословенском Подунављу*, Београд 1990, 116-117.
7. *Wtnokul %turna0 karta terri tori i ukrai nskoj SSR v I t%0e. n. w.*, Киев 1985, 55 сл. 10/8,14; 89 сл. 16/15; 96 сл. 17/13; П. Н. Третьяков, *Po sl edam drevni h sl av@anski h pl emen*, Ленинград 1982, 102, црт 16/10-12, 18.

8. О. М. Приходнюк, "Анты́ и пенкьковская культура", *Drevni Slavane i Ki evskaŔ Rus%*, Киев 1989, 63-64, црт. 2-3.
9. Л. В. Бакуленко, О. М. Приходнюк, "Проблема преемственности черняховских и раннесредневековых древностей в свете новых исследований на среднем Днестре", *Slovenska Archeologia XXXIII/1*, Bratislava 1985, 113, Т8.
10. Е. В. Максимов — Р. В. Терпиловский, "Поселения киевского типа близ Чернигова", *Probl em% i wtnogeneza Slav@an*, Киев 1978, 97.
11. П. Н. Третьяков, 1982, 67, црт. 5/1-2.
12. И. Чремошник, "Истраживања у Мушићима и Жабљаку и први налаз најстаријих славенских насеља код нас", *Гласник Земаљског музеја БиХ у Сарајеву XXV*, Сарајево 1970, 63 сл. 10; Т VII/2, X/4,6-7; XI/2,4,6-7.
13. Б. О. Тимошук, *Sl ov'@ani , P@vno-n@Bukovi ni V-LX st.*, Киї в 1976, 10- сл. 1/7-13, 28; 14 - сл. 3/4,9; 16 - сл. 4/1-5; 20 - сл. 7/1-4.
14. I. Erdélyi, E. Szimonova, "Ausgrabungen in der Gemarkung von Vásárosnameny — Gergelyigorna", *Acta Archeologica XXXIX/3-4*, Budapest, 1987, 298-299.
15. D. Bialekoviá, "Nové včasnოსlovenské nálezy z juhozápadného Slovenska", *Slovenská Archeológia X/1*, Bratislava 1962, 105-sl. 12/5,13,14; 117-sl. 30; 119-sl. 31; 133-sl. 47.
16. G. Fusek, "Včasnოსlovenské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore", *Slovenská Archeológia XXXIX/1-2*, Bratislava 1991, 311; 312-T I/1-5; 322-T IV/12-14; 323-T V/2,4-14; 326-T VIII/12,14-15.
17. L. Galuška, "Časne slovenské sídlisťe u Ostrožské Nové Vsi (okr. Uh. Hradišťe) a otázka osídlení středního Pomoraví pravními Slovany", *Archeologické rozhledy XLII/5*, Praha 1990, 571-sl. 3/1,3,5,8; 572-sl. 4; 574-sl. 6; 575-sl. 7.
18. S. Dolinescu-Ferche-M. Constantiniu, "Un établissement du VIe siècle á Bucarest (Découvertes de la rue Soldat Ghivan)", *Dacia XXV*, Bucarest 1981, 318 sl. 15/1.
19. S. Dolinescu-Ferche, "La culture "Ipotesti-Ciurel -Cindesti" (V^e-VIIe siècles) La situation en Valachie", *Dacia XXVIII*, Bucarest 1984, 132 sl. 7/4-5.
20. иста, "Contributions archéologiques sur la continuité Daco-Romaine. Dulceanca, deuxième habitat du VIe siècle de notre ère", *Dacia XXX*, Bucarest 1986, 133 sl. 6/12c; 142 sl. 15/17b; 147 sl. 20/7.
21. S. Dolinescu-Ferche-M. Constantiniu, 1981, 306 sl. 8/3,12,13; 310 sl. 10/8.
22. S. Dolinescu-Ferche, "Ciurel, habitat des VIe-VIIe siècles de notre ère", *Dacia XXIII*, Bucarest 1979, 193 sl. 8/1-2; 195 sl. 11/1; 203 sl. 20/1.
23. иста, 1986, 136 sl. 9/4,8; 145 sl. 18/13.

24. I. Bóna, "VII századi Avar települések" és *Arpad-kori magyar falu Dunaujvárosban*, Budapest 1973, T 8/4, 9/3.
25. И. Чремошник, 1970, 59 sl. 6/b; 62 sl. 9/a-f; T VII/1.
26. S. Dolinescu-Ferche, 1979, 188 sl. 3/7-10; 203 sl. 19/7.
27. S. Dolinescu-Ferche -M. Constantiniu, 1981, 300 sl. 5/8; 315 sl. 13/7.
28. S. Dolinescu-Ferche, 1986, 133 sl. 6/8,13-20; 142 sl. 15/1 178; 144 sl. 17/3.
29. I. Bóna, T 28/1,3; 29/1.,
30. H. Friesinger, H. Kerchler, "Töpferöfen der Völkerwanderungszeit in Niederösterreich. Ein Betrag zur völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. H;lfe 4.-6. Jahrhundert n. Chr.) in Niederösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland", *Archaeologia Austriaca* LXV, Wien 1981, 246-sl. 44/4; 248-sl. 46/6.
31. S. Dolinescu-Ferche-M. Constantiniu, 1981, 318 sl. 15/4.
32. I. Bóna, T. 8/4; 9/3.
33. P. Aupert, "Céramique Slave á Argos (585 AP. J.C.)", *Bulletin de Correspondance Hellénique* Suppl. VI, Paris 1980, 379 sl. 16; 381 sl. 18-19.
34. I. Čremošnik, "Die chronologien der aelsten slavischen Funde in Bosnien und Herzegovina", *Archaeologia Iugoslavica* XI, Beograd 1970, 100, T II/1.
35. G. Fusek, "Včasnoslovanské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore", *Slovenská Archeológia* XXXIX/1-2, Bratislava 1991, 326-T VIII/5.
36. L. Galuška, "Časne slovanské sídlište u Ostrožské Nové Vsi (okr. Uh. Hradište) a otázka osídlení stredniho Pomoraví prvniimi Slovany", *Archeologické rozhledy* XLII/5, Praha 1990, 572-sl. 4/1-2.
37. И. Чремошник, "Ранословенско насеље Јазбине у Ратковићу код Бијелине", *Годишњак АНУБИХ XV*, Сарајево 1977.
38. S. Dolinescu-Ferche, 1984, 136 sl. 11/10, 12-14,20.
39. иста, 1986, 135 сл. 8/1.
40. Psudomauricius, *Strategicon* XII 5, Византијски извори И, 131.
41. Priscus, Фрагменти, Византијски извори И, 15.
42. Менандар, Византијски извори И, 92-93.
43. Исто, 91-92.